

Enskuglettur Káins

Inngangur

Vestur-Íslendingurinn Kristján Níels Jónsson (1860–1936) hefur jafnan verið þekktur undir skáldanafninu Káinn¹ – því hann birti kvæði sín merkt K. N. Þótt Káinn minntist stundum upp-vaxtaráranna á Íslandi þá orti hann fyrst og fremst um reynsluheim sinn í Norður-Ameríku, þar sem hann bjó lengstan hluta ævinnar, og á því máli sem honum var tamt, hvort heldur var á alhreinni og kjarngóðri íslensku – eða enskuskotinni. Hann er þekktastur fyrir góðlátlega kímni, leik sinn að íslensku máli og merkingu, og að varpa iðulega nýju og óvæntu ljósi á viðteknar hugmyndir og afstöðu, ekki síst ef á þeim hvíldi einhvers konar bannhelgi. Enskukunnátta var sjaldgæf á Íslandi fram eftir tuttugustu öldinni og íslenskir lesendur skildu almennt ekki ensk og vesturíslensk innskot skáldsins þannig að sá glettni leikur hans að rása² á milli tungumála var ekki auðskilinn, og það var varla fyrr en á seinni árum sem þau kvæði fóru að geta notið sín.

Kristján Níels fæddist á Akureyri og ólst þar upp, að mestu við afar kröpp kjör vegna ómegðar og ótæpilegrar drykkju fjölskylduföðurins. Fjölskyldan var leyst upp þegar móðirin dó árið 1873 og voru börnin fóstruð af skyldmönnum, en frá 15 ára aldri sá Káinn fyrir sér sem smali (Jón Hjaltason 2020, 39–43). Í endurminningum ónefnds frænda frá því að Káinn dvaldi um tíma hjá foreldrum hans

1 Hér verður notað skáldanafnið sem Kristján Níels Jónsson hefur gegnt hér á Íslandi en nafnið Káinn verður beugt eins og „Þráinn,“ eins og Böðvar Guðmundsson leggur til í grein sinni „Mínn Káinn“ (2017, 145).

2 Íslensk þýðing mín á enska hugtakinu „code switching“ sem er annars þýtt sem „málskipti“.

rifjaði frændinn upp að Káinn hefði verið „glæðlyndur og gamansamur, og stundum svolítið glettinn við sína líka, bæði í orði og verki. Hann var snemma orðheppinn og skritinn í orðatiltækjum og orðaleik[jum]“. Frændinn benti jafnframt á að Káinn hefði ekki átt langt að sækja skáldgáfur sínar, því faðir hans var bróðursonur Níels skálda, en móðir hans var náskyld Jónasi Hallgrímssyni (N. N. 1915).³

Káinn flutti 18 ára til Winnipeg árið 1878. Þangað hafði eldri bróðir hans, Jón Júlíus, farið tveimur árum áður. Þrjú systkini bættust í hópin árið 1884 og öll tóku þau upp eftirnafnið Julius, eins og Jón bróðir þeirra sem var þá orðinn málsmetandi maður í Winnipeg, með forystu í samfélagi Íslendinga og vel efnaður, en Júlíus var í raun millinafn Jóns. Aðeins ein systir varð eftir á Akureyri (Richard Beck 1945, XII). Fátt er vitað með vissu um skáldið frá árunum 1878–1893, nema að í fyrstu starfaði hann í Winnipeg og að árið 1893 fór hann til Norður-Dakóta frá Duluth í Minnesota.

Árið 1894 gerðist Káinn heimilismaður hjá ekkjunni Önnu Geirs og börnum hennar í Norður-Dakóta. Þar eyddi hann drýgstum hluta ævi sinnar við bústörf. Hann vann í ígripum sem múrari, var lagtækur við það, en hann var jafnframt grafari í kirkjugarðinum í Thingvalla, sem var einn af íslensku smábæjunum á þessum slóðum og sá eini sem var með kirkju og grafreiti. Dr. Rögnvaldur Pétursson minntist þess að hann hefði búið hverjum og einum gröf eins og hann væri að leggja þreyttan vin til hvílu, sem oftast var reyndin (Beck 1945, XIII–XIV; Furstenau 2014, 133).

Það dylst engum sem les kvæði Káins að óðfræði hans gengur oftast í berhögg við hugmyndir um að skáldskapur skuli vera upphafinn, fágaður og flytja mannbætandi siðferðislegan boðskap. Vantrú og jafnvel höfnun á að kveðskapur skuli vera alvörubrúnginn og að hann þurfi að nálgast með djúpri lotningu segja Eburne og Epstein (2014, 2) einmitt vera kjarna málsins í „ludopoesis“ – óðfræði sem kennir sig við leik og er ætlað að vekja þá ánægju, kátínu, fögnuð, og léttvægi sem við tengjum við það að leika sér eða spila leiki. Síaukin

3 Jón Hjaltason (2020, 18, 24, 25) nefnir einnig þessa frændsemi við Níels skálda og Jónas Hallgrímsson ásamt því að fylla í eyðurnar, einkum með því að draga upp ljósar myndir af samtímaviðburðum sem mestu máli skiptu hverju sinni í lífi Vestur-Íslendinga, og varpar oft ljósi á kvæðin.

viðurkenning hefur fengist á mikilvægi leiks á ýmsum sviðum, allt frá lögfræði til tungumálanáms, en David Crystal færði til dæmis rök fyrir því í bókinni *Language Play* (1998) að leikur að máli og merkingu væri ekki aðeins mikilvægur og margvíslegur í tungumálinu heldur væri hann eðlilegur þáttur í daglegri málnotkun. Í tungumálakennslu er ekki lengur gert ráð fyrir að „röng“ eða blendin málnotkun sé merki um laka færni heldur geti hún verið merki um skapandi máltöku (Luk 2013, 236–250).

Allt frá því að fyrstu spurnir bárust á prenti til Íslendinga af kvæðum Káins snemma á tuttugustu öld vann hann sér hylli með leik að máli og merkingu, eins og hér mun verða rakið, en fyrst og fremst byggðist orðspor hans hérna megin hafs á alíslenska kveðskapnum. Orðaleikir Káins á mörkum íslensku og ensku eru þó engu að síður skemmtilegir og bera vott um viðspyrnu þeirra sem telja sig vera í hlutverki undirokaðs þegns gagnvart alvaldi „herraþjóðar“ (Schole 2018). Íslendingar öfunduðu Vestur-Íslendinga af margvíslegri forfrömun en fylgdust um leið með málblöndun þeirra með vandlætningu (Jón Ólafsson 1899, 3). Káinn gafst hins vegar ekki upp fyrir vandlætningunni heldur sýndi hann í kvæðum sínum að vistaskiptin og samskiptin við annað tungumál, enskuna, leystu úr læðingi ný öfl í íslenskri tungu; vesturíslenskan ber vott um þann grallaraskap sem rís hæst í kvæðum hans. Káinn sýndi óbanginn fram á að með því að bæta inn vesturíslenskum og enskum orðum, hugtökum og setningum gat hann lagt undir sig ný og ókönnuð lönd máls, merkingar og skáldskapar á mörkum málanna tveggja, íslensku og ensku.

1. Orðspor Káins og arfleifð

Skáld og fræðimenn hafa heillast af kveðskap Káins allt frá því að Jón Helgason (1915, 177–185) vakti athygli Íslendinga á því í *Iðunni* að „[a]llir, sem dvalist hafa meðal Vestur-Íslendinga um lengri eða skemmri tíma, munu hafa heyrt getið um vestur-íslenska alþýðuskáldið *Cowan* (frb. Káen)“, sem Jón taldi að væri „ensk-ameríska“ skáldanafnið hans, og birti nokkur kvæða skáldsins sem hann hafði safnað á ferð sinni vestanhafs. Magnús Jónsson, ritstjóri *Eimreiðarinnar*

(1918, 24 (3–4), 186), birti tvær vísur Káins og ári seinna birti tíma-ritið *Lögrjetta* (39:2) auglýsingu um að í 3. hefti 1919 af *Eimreiðinni* mætti finna „Æfintýr á gönguför, eftir hinn kostulega Káinn“, svo að hróður hans var þá sýnilega farinn að spyrjast út. Í *Eimreiðinni* (1919, 165–66) kom fyrst út kvæðið um fimmtíu centa „glasið“ / „pyttluna“, sem Íslendingar hafa oft kyrjað hástöfum, en reyndar var það birt eftir minni ritstjórans. Kvæðin komu ekki út í umsjá skáldsins fyrr en í bókinni *Kviðlingar* í Winnipeg árið 1920.

Samkvæmt Jóni Hjaltasyni (2020, 240–59) gekk Káni brösuglega og seint að selja bókina fyrir vestan þótt hún fengi góðar viðtökur beggja vegna hafs. Guðmundur Finnbogason (1930, 35–36) kynnti Káin sérstaklega þegar hann gerði vesturíslenskum kveðskap skil í safnritinu *Vestan um haf* og kvæðin fengu gott rými í bókinni. Guðmundur segir að Káinn hafi innleitt nýja hefð, fetað nýjar leiðir og beint öðrum vesturíslenskum skáldum í sömu átt: „Hér á landi hefur gamanið löngum orðið grátt, örvar fyndinnar eittraðar. En í vísu Káins er glettnin alltaf góðlátleg; aldrei kuldi í brosinu, heldur hrein gleðin yfir að sýna hlutina í nýju ljósi í gegnum gleraugu orðanna“. Þegar Káinn lést var Sigurður Nordal (1936, 350) meðal þeirra sem minntust hans sem vinar, og lýsti hann gamanseminni þannig: „Hláturinn er vakinn með því að skeyta því óvænta við hið gamalkunna, láta málið hlaupa útundan sér“. Hann nefndi sérstaklega nauðsyn þess að kynna og skýra kvæðin, því mörg þeirra væru tækifærsvísur, en jafnframt þyrfti að hafa með eitthvað af því sem við hafði bæst á sextán árum. Ákalli Sigurðar var svarað með því að Richard Beck sá um útgáfu sem kom út árið 1945 (*Kviðlingar og kvæði*) með verulegum viðbótum og fjölmörgum skýringum á orðfari og tilurð ljóðanna þannig að Íslendingar gætu betur skilið orðaleiki Káins í enskum og vesturíslenskum innskotum og þær aðstæður sem voru tilefni kvæðanna hverju sinni.

Í greininni „Minn Káinn“ telur Böðvar Guðmundsson (2017, 160) það auðsæja vísbendingu um vinsældir Káins á Íslandi hve margir sem fæddir voru um miðja tuttugustu öldina kunni ýmis kvæði hans utanbókar og segist hann sjálfur kunna nærri fjörutíu. Meðal helstu skýringa Böðvars á þessari hrifningu Íslendinga er að áleitnustu yrkisefnin – áfengi, konur og trúmál – hafi fallið fullkomlega að smekk og skopskyni íslenska bændasamfélagsins, sem var karl-

læggt. Hann segir að það sem karlmönnum hafi fundist vera „fyndið var brennivín, slagsmál og kvennafar“ og svo hafi trúargrín fallið í góðan jarðveg því kirkjusókn í dreifbýli hafi verið ómæld uppspretta skoplegra athugasemda, eftiröpunar og útúrslúninga á prédikunum prestsins.⁴ Leikinn að tungumálinu „ásamt einstaklega lipurri hagamælsku“ telur Böðvar þó hafa verið þættina sem „réðu úrslitum um vinsældir“ Káins og bætir við að hagamælska geti verið „aðalsmerki á hefðbundnum skáldskap. Hortittir eru svo sjaldgæfir í kveðskap Káins að með eindæmum er og hortittir fara alltaf fyrir brjóstið á ljóðelskum lesanda“.

Viðar Hreinsson (2017, 176) kemst einmitt að þeirri niðurstöðu í sinni umfjöllun um Káin, sem hann nefnir „Pegasus í fjósinu og kýrassatrú“, að hann hafi verið „skáld. Mikið skáld“, „Góður skáldskapur er nefnilega sterkari en dauðinn“. Viðar byggir sína niðurstöður fyrst og fremst á þversögninni sem hann segir þræða sig í gegnum skáldskapinn:

Hann [...] hafði trausta fótfestu í hversdagsaðstæðum sínum og úr þeirri stöðu ögraði hann þeim skorðum sem skáldskap eru oft settar, öllum venjubundnum hugmyndum um hvað sé góður skáldskapur. Hann hafnaði rómantískri ímynd bóndans eða sveitamannsins en birti og talaði einmitt út frá þeim veruleika, [...] stækkar merkingarviðið, ljær tilverunni, umhverfinu, óvænta merkingu [...].

Viðar (2017, 172, 176) leggur áherslu á að Káinn leiki sér „með þversagnir og óvæntar aðstæður“ – komi á óvart með því að stækka „sjónsviðið inn á við“ en ekki upp til þess sem er háleitt og upphafið.

Allir sem fjalla um Káin eru sammála um að það sé leikgleði hans með mál og merkingu sem heilli og hún er eflaust ástæða þess að vinsældir hans hafa viðhaldist allt fram á þennan dag. Á Íslandi lifa kvæðin í ýmsum útgáfum, auk þess sem tónlistarmenn hafa á undanförunum áratugum samið lög við kvæðin og útsett, en stórtækastur þeirra er óefað Bragi Valdimar Skúlason með hljómsveitinni Baggalút. Flestir eru sammála um að skáldskapur Káins hafi margar

4 Böðvar segist byggja „óvísindalega“ athugun sína á aukinni og endurbættir útgáfu Richards Beck, með einfaldri talningu á efni hvers kvæðis, en hann nefnir jafnframt að hann kunni nokkurn fjölda kvæða eignuð Káni sem ekki séu í bókinni.

hliðar, og stundum sé hann mistækur, enda mörg vísan höfð á hraðbergi sem viðbrögð við aðstæðum sem ekki eru kunnar, en einhvern veginn virðist hann samt tala betur til nútímans en mörg önnur samtímaskáld sem ekki lifa í hugum fólks með sama hætti.

2. Enskuslettur, vesturíslenska og enskuglettur Káins

Vænta má að langt fram eftir síðustu öld hafi þær mörgu vísur þar sem Káinn grípur til enskra og vesturíslenskra orða, setninga og orðtaka ekki skemmt Íslendingum til jafns við þær sem voru alfarið á íslensku. Böðvar Guðmundsson (2017, 155) bendir á að enskukunnátta hafi ekki verið almenn fram eftir tuttugustu öldinni. Máli sínu til stuðnings vísar hann í bréf frá Vestur-Íslendingi frá árinu 1920. Þar segir Þórarinn Stefánsson frá útgáfu *Kviðlinga* Káins:

En sá galli er á mörgum vísnum hans að þeir sem ekki skilja ensku hafa þeirra ekki full not því ensku-sletturnar eru vanalega spaugsyrdi og falla oftast svo neyðarlega inn í og [eru] um leið gott sýnishorn af vesturíslensku. (Böðvar Guðmundsson 2002, 214)

Þessu var Sigurður Nordal (1936, 350) sammála þegar hann taldi þörf á bættri endurútgáfu kviðlinga Káins, því „enskan sem hann blandar inn í, annaðhvort hrein eða eins og landar vestra hafa lagað hana í hendi sér, torveldi að menn geti lesið þá sér til skilnings og notið þeirra. Richard Beck leysti málið með viðbættu útgáfunni *Kviðlingar og kvæði* árið 1945 með skýringum bæði á enskunni og vesturíslenskunni. Af mörgu er að taka í leit að hnyttnum og frumlegum kveðskap á alhreinni íslensku í kveðskap Káins, en vísur sem eru með enskum innskotum eru ófáar og ekki síður forvitnilegar.

Káinn átti það sammerkt með flestum öðrum Íslendingum sem fluttust eða flæmdust (McPherson 2001, 130–142)⁵ til Norður-

5 McPherson gefur góða hugmynd um ófrelsi og ánaud sem flæmdi vinnufólk úr landi. Samkvæmt *Vesturfaraskrá 1870–1914* var stærsti aldurshópurinn öll útflutningsárin fólk á aldrinum 20–29 ára, enda kom vistarbandið í veg fyrir að ungt vinnufólk gæti gifst og alið upp eigin börn. „Vistarbandið og vinnuhjálöggið er án efa sterkasti vesturfaraþostulinn, sem til er á Íslandi, sagði *Jón Ólafsson*, ritstjóri „Heimskringlu“, í ræðu, er hann flutti á Íslendingadeginum í Winnipeg síðast liðið sumar,“ segir Einar Sæmundsson í *Þjóðviljanum unga* (1893).

Ameríku á seinni hluta nítjándu og fyrri hluta tuttugustu aldar að standa í fyrstu orðvana frammi fyrir vel þekktum jafnt sem ókunnum veruleika, en með lífi og leikni öðluðust flestir svo nýjan orðaforða og fóru að geta bjargað sér við að nefna upp á ensku það sem þurfti. Í grein sinni „Íslenska í Vesturheimi“ skilgreinir Gísli Sigurðsson (2017) vesturíslensku sem sérstaka mállýsku og skýrir:

Tengslin við Ísland rofnuðu að mestu eftir að vesturferðir lögðust af í byrjun 20. aldar og málnotkun meðal Vesturíslendinga þróaðist því án tengsla við það mál sem talað var á Íslandi. Þess verður greinilega vart í orðaforða sem endurnýjaðist ekki samhliða nýrri tækni vestra. Ensk tökuorð urðu því nær einráð á því sviði eins og rannsóknir á vesturíslensku hafa leitt í ljós.

Ýmislegt sem ekki hafði verið til heima á gamla Íslandi, en var mikilvægur þáttur í daglegu lífi vestra, þurfti jafnframt að nefna. Í sumum tilvikum var ekkert íslenskt orð á takteinum og þá var hentugt að nota einfaldlega enska heitið. En oft var líka gripið til enskunnar þótt íslensk orð væru til, eins og „treinið,“ sem þó var þekkt sem „eimreið“ eins og sjá má af titli tímaritsins *Eimreiðarinnar* (1895–1975), þrátt fyrir að „járnbrautarlest“ eða „lest“ hafi verið orðið sem festist í sessi hérna megin hafs. Reyndar er skáldskapur Káins til dæmis um að lántakan hafi alls ekki verið takmörkuð við stök orð, heldur hafi heilu setningarnar og orðtökin verið fengin að láni. W. H. Paulson (1920, V) segir í kynningu sinni á kviðlingum Káins að það sé fjarri lagi að hann grípi til tökuorða þegar hann verði orðvana á íslensku, „því honum er ekki stírt um íslenskt mál. En hitt er það, að ýmsar kringumstæður og atvik, gera það sem lýst er, ljósara og fyndnara, þegar þessi orð eru brúkuð“. Þetta geta yngri kynslóðir Íslendinga skilið og tekið undir, sem á ef til vill einhvern þátt í viðvarandi vinsældum skáldsins.

Eina rannsóknin á vesturíslenskum tökuorðum frá samtíma Káins er frá árinu 1903 þegar Vilhjálmur Stefánsson (1879–1973) birti grein um ensk nafnorð í daglegu máli Íslendinga í Norður-Dakóta, þar sem hann ólst upp. Rannsóknin beindist að kyni beygingarendinga sem íslenskir íbúar í Dakóta bættu að jafnaði við ensk tökuorð, en hún byggðist á hátt í 500 orða úrtaki. Vilhjálmur segir að jafnvel þótt

byggð Íslendinga í Norður-Dakóta eigi sér orðið 25 ára sögu þá séu margir sem tali hreina íslensku og noti aldrei ensk tökuorð, en hins vegar sé notkun enskra orða komin í fastar skorður hjá meirihlutunum. Framburðinn segir hann aftur á móti vera mjög á reiki, þarna sem í öðrum byggðum íslenskra innflytjenda í Norður-Ameríku, en skiptast í tvo hópa. Sumir aðlagi ensku orðin svo fullkomlega að íslenskum framburði að ógerlegt sé að bera kennsl á upprunalega orðið. En svo sé hópur, jafnan þeirra sem best eru menntaðir, sem beri tökuorðin rétt fram á ensku. Sá hópur noti samt sem áður viðbættar endingar, nákvæmlega eins og hinn hópurinn þar sem glundroði ríkir í framburði, og kynbundnu beygingarendingarnar séu jafnan þær sömu hjá báðum hópum (Vilhjálmur Stefánsson 1903, 354–362).

Káinn skipar sér í hóp hinna betur menntuðu, en eins og Schole (2018, 200–201) bendir á í umfjöllun um andóf tvítyngdra höfunda gegn kröfum um hreintyngi, þá kappkosta þeir jafnan að sýna færni á báðum tungumálunum í orðaleikjum sínum og vekja umhugsun og kæti með því að varpa óvæntu ljósi á mál og merkingu. Oftast merkir Káinn vandlega ensk og vesturíslensk tökuorð með gæsalöppum og aðgreinir jafnvel frá viðbættu íslensku endingunum. Tökuorðin eru jafnframt við hæfi miðað við aðstæður eða draga dóm af þeim aðila eða hópi sem ljóðin túlka.

Rétt er að hafa í huga að ensk og vesturíslensk innskot eru afskaplega sjaldséð í vesturíslenskum skáldskap og þau hafa alls ekki þann gamansama tilgang sem algengastur er í verkum Káins, heldur voru enskuslettur yfirleitt álitnar gefa til kynna einfeldningshátt, firringu eða siðblindu og lélegt vald á íslensku. Frægast er kvæði Guttorms J. Guttormssonar „The Winnipeg Icelander“ þar sem allt þetta fer saman til háðs og aðhláturs. Vísa Guttorms (1920) „Að leikslökum í Winnipeg“ er þó ekki síðra dæmi, en þar lýsir ljóðmælandi upplifun sinni af að horfa á leikuppfærslu á *Fjalla-Eyvindi* Jóhanns Sigurjónssonar í Winnipeg í febrúar 1913. Að sögn B. L. Baldwinson (1913, 4) var hlegið hátt og klappað þegar Halla kastaði syni sínum í klettagljúfur. Guttormur leyfir einum áhorfandanum að lýsa leikritinu og túlka það frá siðblindu sjónarhorni á bjagaðri, enskuskotinni íslensku:

Halla er no good Indíaninn,
 Out in a snowstorm hlaupit bjáninn.
 En say, ég hló mig sick að hinu
 Að sjá hana throwa babyinu.

(1920, 10)

Baldwinson, sem var ritstjóri *Heimskringlu*, sagði leikritið vera siðspillt, koma óorði á Íslendinga sem væru sýndir stjórnast af lægstu, ljótustu og frumstæðustu hvötunum. Kvæði Guttorms gefur aftur á móti til kynna að það sé ekki leikritið heldur sé það Winnipeg-áhorfandinn sem sé firrtur, haldinn sömu siðblindu og komi fram í ríkjandi afstöðu meðal borgarúanna til frumbyggja.

Eitt kvæði Káins birti Einar Sæmundsson í *Heimskringlu* árið 1887 meðal sýnishorna af „ameríkanskri íslenzku. Winnipeg-mál“ sem dæmi um að íslenskan vestanhafs stefni í að verða „hrognamál“ sem Vestur-Íslendingar sjálfir skilji ekki því hún sé að verða að „einhverri hræðilegri málýzku, sem ekkert vit er í, og þannig ósömi fyrir þjóðina í heild sinni“ (1887, 3). Ekki var nóg með að „hrognamálið“ í kvæði Káins, sem er á þeim tíma reyndar nefndur „Kr. Júlíus“,⁶ teldist allri íslensku þjóðinni til ósóma, og væri eflaust flestum Íslendingum óskiljanlegt, heldur kemur einnig fram að vísan hafi orðið til við fjárhættuspil. Til skýringar á vísunni heitir fjárhættuspilið „Horse Race“ eða „Veðreiðar“. Spilað er með venjulegan spilastokk og þrír eða fleiri geta spilað, en ásarnir eru veðreiðahestarnir, og veðjað er um hvaða „hross“ kemst fyrst á leiðarenda (McLeod 2016).

Hér hef ég ása fengið fæv
 og fyrsta hross, ó Díses.
 Bæ the Móses bet your læf
 ég bít þig ol to píses.⁷

6 Vel má vera að Jón bróðir Káins hafi tekið harðast á yfirsjónum hans, fundist hann kasta rýrð á nafn sitt, efnada göðborgarans J. Julius sem var framámaður í Lútersku kirkjunni í Winnipeg. Það gæti skýrt brotthvarf Káins frá Winnipeg og hve köldu andar frá honum í kvæðinu „Gullbrúðkaupskveðju“. Káinn mætti ekki í gullbrúðkaupsveislu bróður síns áratugum seinna heldur bað hann vin sinn fyrir kveðju: „Skilaðu kveðju til Jónínu og Jóns / því ég á ei samleið með þeim / ...“ (Beck 1945, 186).

7 Einar Sæmundsson (1887, 92) kynnir reyndar spilið sem teningaspil. Það er athyglisvert að í hljóðritun gerir Einar greinarmun á hljóðunum *v* og *f* í orðunum fæv (en. *five*) og læf (en. *life*), eins og er skýr regla í enskum framburði, en *f* verður aftur á móti oftast að *v* með íslenskum framburði á orðinu „life“ á ensku. Í raun bendir rímið allt eins til þess að stakan rími samkvæmt íslenskum framburði: „fæv“ – „læv“.

Eins og Daisy Neijmann (1997, 78–79) bendir á, þá vildu Vestur-Íslendingar að þeir væru þekktir sem framúrskarandi á öllum íslenskum jafnt sem kanadískum sviðum og brugðust harkalega við einstaklingum sem vörpuðu skugga á þá ímynd. Það er enginn vafi á því að Káinn hefur orðið fyrir verulegu aðkasti fyrir að hafa niðurlægt samlanda sína með óíslensku málfari og ókristilegu lífernri sem birtist í þessari vísu, því fjárhættuspil áttu sér líklegast stað á knæpum og þótti hvorugt vera góðborgurum sæmandi.

En þá er líka rétt að hafa í huga að í Norður-Ameríku á dögum Káins hvíldi ströng bannhelgi á því að ákalla máttarvöldin; það þótti ósiðlegt og ókristilegt blót að ákalla Jesú og leggja nafn hans við hégóma eða hvetja einhvern til að leggja líf sitt að veði (*bet your life*) fyrir eitthvað auvirðilegt. Orðin „Díses“ og „by the Moses“ töldust vera blótsyrði á ensku þótt þarna væri hliðrað frá bannorðunum, en þau voru þó ásættanlegri en að sverja við Jesús eða Guð með réttu nafni (Quinion, 2000). Blót mætti mikilli dómhörku, taldist skríflegt eins og Richard Beck (1945, 47)⁸ skýrir neðanmáls við annað kvæði. Káinn lét þessa vísu ekki fylgja með þegar hann gaf út kvæðin sín en hann lét heldur ekki af því að yrkja á vesturíslensku.

Vesturíslensku orðin er ekki líklegt að finna í orðabókum í rétttri merkingu.⁹ Stundum eru orðin hnyttin eða bera vott um málbundið sprell þannig að þeir sem eru íslenskumælandi geta orðið svolítið ráðvilltir þegar merking orðanna virðist vera eitthvað ankannaleg. Sem dæmi um þau má nefna að Káinn rifjar upp aðstæður frá landnámsárum Íslendinga á 19. öld í stökunni „Gömul landnámsvísa“ þar sem „bóndinn rær og „grobbar“ en „konan þvær og „skrobbar“ (1945, 77). Bóndinn er enginn monthani, sífellt að grobba sig, heldur lýsir vesturíslenska tökuorðið „að grobba“ erfiðu og seinlegu verki sem landnám í kjarr- og skóglendi krafðist svo að unnt væri að rækta landið, en orðið hafði greinilega tapað þeirri merkingu. Richard Beck (1945, 77) skýrir að sögnin að „grobba“ sé dregin af enska orðinu „grub“

8 Blótsyrðin hér á Íslandi fóru alveg í hina áttina, snerust mest um að ákalla helvíti og myrkurvöldin, en þóttu alveg jafn skrífleg, þannig að viðlíka hliðranir voru notaðar. *Íslensk nútíamálsvísuorðabók* gefur upp orðið „bévítans“ og fleiri skyld orð sem töldust vera heldur skárrí eða vægara blót: endemis, skrambans, bölvauður, grábölvauður, ansvíti, bévauður, ólukkans argvítugur, ansvítans, bannsettur. Sjá nánar á <https://islenskordabok.arnastofnun.is/ord/5443>.

9 Birna Arnbjörnsdóttir (2006, 61–71) er með gott yfirlit yfir tökuorð úr mismunandi orðflokkum. Sjá einnig Haraldur Bessason (1967, 115–147).

eða grafa upp kjarr með rótum“ og að „skrobba“ sé komið „af enska orðinu „scrub“: skúra (gólf)“. Nýyrðið að „skrobba“ svarar sem sagt til danska tökuorðsins að „skrúbba“. Hnyttið vesturíslenskt tökuorð sem Káinn gerir skil í vísu er „baslari“ sem felur í sér íslenska samhljómun (*e. homonym*) við enska orðið „bachelor“ og framkallar um leið merkingarvíkkun sem gefur til kynna að daglegt líf piparsveina sé meira basl en þeirra sem eru kvæntir (Beck 1945, 242).

Káinn er líka glöggur á að nýta sér tökuorðin til að bregða á leik. Vesturíslenska tökuorðið „að bíta“ er íslensk samhljómun og merkingarvíkkun á sagnorðinu „to beat“ sem merkir „að skara fram úr“ eða „siga“ eitthvað (Farlex 2015). Káinn notar orðið í vísu þar sem hann segist hlakka til að komast í bakkelsi kvenfélagsins, því „þar verður brauð, sem varla er hægt að „bíta““, að hans sögn, sem nær fram stríðnislegri tvíræðni, hrósi og lasti, eftir því hvort orðið er skilið á ensku/vesturíslensku sem „framúrskarandi“ eða á íslensku sem „svo hart að það er varla ætt“ (Beck 1945, 69). Í annarri vísu segir hann það vera alveg sjálfsagt að fagna trúfrelsi á Mountain, í Norður-Dakóta, „en að heyra börnin bölvá“ og ragna / „bítur“ andskotann“ (1945, 73). Það er sem sagt andskotanum verra að heyra börn blóta en um leið bókstaflega „bítur“ blótið andskotann. Vesturíslenski merkingaraukinn nýtur sín líka vel í stökunni fyrirnefndu um veðreiðaspilið, sem Káinn vinnur með glæsibrag samkvæmt enskunn, sem væri „beat you all to pieces“, en hann segist vera að „bíta“ andstæðinginn í „tætlur“ samkvæmt íslensku merkingunni, sem dregur upp frekar sérkennilega og kátlega mynd af framkomu sigurvegarans.

En svo nýtir Káinn sér líka til hins ítrasta margfaldaða möguleika á rími sem vesturíslenska málnotkunin býður upp á. Sama orðið lýsir stundum mismunandi hlutum – eða sami hluturinn er kallaður mismunandi nöfnum – og tökuorðin má stafsetja og beygja á mismunandi vegu. Dæmi um það er enska orðið „car“ sem gat verið matarvagn sem notaður var á þreskitímanum til að matreiða fyrir verkamennina. Í vísu sneiddi Káinn að ráðskonu sem hafði mestum „kröftum varið“ í að „rækta blóm“ en ekki matseld: „það er orðið „„Home, Sweet Home““ / hjá henni Möngu „car“-ið“ (Beck 1945, 84). Þarna rímar „varið“ og „car“-ið en í eftirmælum um „Jón Sigmar, slátrara“ er rímið heldur flóknara á orðinu „car“ sem þá merkir vagn til nautgripaflutninga: „Þegar ævin endar hér / öllum þrautseigari, sína hinztu ferð hann fer /

með nokkur naut í „**cari**“ (Beck 1945, 107). Í kvæði um trúboða sem koma „að norðan í „**körum**““ en eru „svo fáir í **förum**“ (Beck 1945, 159) bregður Káinn fyrir sig vesturíslenska orðinu „kar“ sem merkir „bíll“, en á íslensku myndi það ekki merkja farartæki heldur einhvers konar ílát eða ker (sykurkar, baðkar).

Annað orð sem Káinn notar um bíla er orðið „motorbíl“ sem er samsuða úr (vesturísl)ensku og íslensku. Það kemur fyrir í tveimur vísum, „Um Tómas Halldórsson“ og „K. N. spurður þess, hvort hann ætti bifreið“:

Halldórsson eg hraustan sá
haltur var af kýli;
eins og fjandinn flugi á
fór á motorbíli.

Eg er ekki alveg „sure“ –
aðeins hefi von um:
Að brennivín og kýli-„cure“
kunni að bjarga honum.
(1920, 101)

Meðan endist æfin hér,
enginn maður sér á mér.
hvorki hryggð né hugarvíl,
þótt hafi' eg ekkert „motorbíl“.
(1920, 164)

Í orðinu „motorbíl“ slær saman enska orðinu „motorcar“ og íslenska tökuorðinu „bíl“¹⁰ en þetta er hvorugkynsorð í vesturíslensku („**ekkert** motorbíl“) og rímar við „hugarvíl“, ólíkt íslenska orðinu „bíll“ sem er karlkynsorð. Að hætti vesturíslensku er sögnin „að hafa“ notuð til að tákna eignarhald frekar en sögnin „að eiga“, í samræmi við enska málnotkun um að eiga: „to have a car“. Káinn sýnir með titlinum á seinna kvæðinu að honum er fyllilega kunnugt um að samkvæmt íslenskri málvöndun eru tökuorðin „motorbíl“, „kar“ og

10 Um þetta tökuorð í íslensku segir í *Íslenskri orðifjabóke* (1998): „bíll k. (nísl.) 'bifreið'. To., stytt og sniðið upp úr *automobil(e)*, e.t.v. að danskri fyrirmynd ...

„car“ nákvæmlega jafn „rétt“ – eða „röng“ – orðnotkun. Öll orðin eru fengin að láni úr öðrum tungumálum, ólíkt alíslenska orðinu „bifreið“.

Nafnorðið „borðið“ og sögnin „að borða“ taka á sig óvæntar birtingarmyndir í vesturíslensku og Káinn beitir þeim af þó nokkrum stráksskap. Í kvæðinu „Dýrtíð“ kvartar hann (1920, 127) um að það sé „dýrt að deyja / en dýrara þó að lifa. / Býsna dýrt er borðið / og bjórinn hjá honum Sveini; / dýrt er drottins orðið / og dýrt að fara á „train“-i“. Káinn setur engar gæsalappir utan um „borðið“ til að vara íslenska lesendur, sem eru ólæsir á vesturíslensku, við því að þarna sé um að ræða allt aðra merkingu en þeir eigi að venjast um húsgagnið „borð“. Richard Beck (1945, 100) útskýrir aftur á móti í sinni útgáfu að þarna þýði „borðið“ að vera í fæði hjá einhverjum. Merking ensku sagnarinnar „to board“ og nafnorðsmyndin „board“ er yfirfærð á íslensku sögnina „að borða“ og nafnorðið „borð“ og þessum ólíku orðum er gefin samstofna merking þannig að til verður þessi hnyttna viðbót.

Ekki er síður skondin samsetningin um að sjá um eigið fæði, sem Káinn tekur upp með sérstökum hætti. Samkvæmt Guðmundi Jónssyni frá Húsey hljómaði það svona á vesturíslensku: „Þú getur verið á *bordingshúsinu* (boarding house) eða *borðað þig sjálfur*“ (Stefán Einarsson 1937, 22). Þarna er sem sagt komin skýring á afskaplega sérkennilegri sjálfslýsingu Sáms frá Urðarbæli í bragnum „Flutt á samkomu í Duluth“, en hann segir m.a.: „Ég sýndi þá alíslenzkt sálarþrek og dug, / sjálfan mig að eta datt mér strax í hug“ (Beck 1945, 46). Káinn setur ekki gæsalappir á orðalagið „sjálfan mig að eta“, ókunnugum Íslendingum til glöggvunar á að þarna sé vikið frá viðtekinni merkingu orðanna, og Richard Beck gefur heldur ekki neina skýringu, þótt til þess sé ærin ástæða.

Reyndar er þessi bragur frávikíð sem sannar að glettni Káins var ekki alltaf göðlátleg. Sámur frá Urðarbæli kemur ungur, mállaus, vinalaus, allslaus og utanveltu frá Íslandi og má í fyrstu ekki vamm sitt vita en ákveður svo að verða ríkur og hugsar þá um það eitt að græða. Hann safnar sér fé með nísku, sníkjum og þjófnæði: með „kunst „on the sly““ krækir hann sér „í „pie““ og í skugga nætur stelur hann jafnvel sláturúrgangi sem er ætlaður til að gefa fátækum: „á kvöldin og nóttunni kem eg þar við, / er „kill“-a þeir „pigga“ og lömb. / Og garnir og rusl, sem þeir gefa þeim „poor“u / er gott

upp úr súru.“ Sámur stelur áfengisflöskunum frá útúrdrukknum kunningjum sínum: „og gleð mig svo sjálfan í góðvina hreysi / „Gísi kreisi!“¹¹ Hann kaupir sér frakka og er þá strax kosinn forseti félagsins sem heldur samkomuna þar sem bragurinn er fluttur, en ef „orðinu skakkar“ við hann, þá tekur hann eitthvað „skrítið til bragðs“; hann er „þyngstur“ en ekki „stærri“ en allir þarna, sem myndi þýða með ensku tungutaki að hann ráði öllu en sé ekki að sama skapi stórmannlegur í lund (Beck 1945, 45–48). Í þessari dramatísku einræðu Sáms stendur Káinn líkt að verki og snillingar á því sviði, samanber kvæðin „Porphyria’s Lover“ og „My Last Duchess“ eftir Robert Browning og smásagan „The Tell-Tale Heart“ eftir Edgar Allan Poe. Káinn opinberar hversu lítilmótlegur Sámur er með því að láta hann stæra sig af því að koma sér áfram með því að leggjast lágt en spila sig stóran. Hér má ætla að frávik Káins frá reglunni um að merkja tökuorð og tökuorðhluta með gæsalöppum sé samstiga sýnilegri fyrirritningu hans á þeim sem hann uppnefnir Sám frá Urðarbæli.

Ef vesturíslenskur orðaforði er íhugaður með opnum huga í stað vandlætningar verður fljótt ljóst að orðmyndanirnar eru alls ekkert endilega til orðnar upphaflega vegna lélegs valds á íslenskri tungu. Sýnilega er oft tvennt sem býr að baki. Annars vegar er líklegt að myndast hafi orðaforði sem gerði fólki kleift að blóta eða tala opin-skátt um viðkvæm málefni sín á milli án þess að vekja athygli heimamanna. Hins vegar er sjáanleg óþægð eða kankvísi í myndun orðanna og líklegt að vísvitandi hafi verið valin íslensk orð sem hljómuðu líkt og enskan en höfðu ólíka merkingu, og gátu því vakið kátínu í fyrstu, þótt þau yrðu svo eflaust viðtekin orðnotkun. Dæmið um „að vera í borði“ og „að borða sjálfan sig“ er alveg sérlega lýsandi fyrir þetta og sömuleiðis „að bíta“ fyrir „to beat“.

Káinn nýtir sér að fullu sveigjanleika vesturíslenskunnar þar sem hún liggur á mörkum íslensku og ensku. Hann margfaldar merkingu orða, eins og sjá má í mismunandi notkun hans á „að bíta“, og hann

11 „Gísi kreisi“ er afbökun á Jesus Christ, eins og Díses (hér framar). Richard Beck (1945, 48) skýrir þessi sérkennilegu orð þó ekki með öðru en að þetta sé „blótsyrði (skrífsmál)“. Að sögn Séra Magnúsar Jónssonar (1916, 63), sem var um skeið prestur í Íslendingabyggðum í Norður-Dakóta, var orðið fangelsi, „jail“, borið fram sem „geil“ á vesturíslensku, sem er þá sams konar hliðrun á hljóðum. Væntanlega hefur þetta verið til að geta blótað Jesus Christ og talað um fangelsi án þess að enskumælandi fólk skildi hvað um var rætt.

margfaldar rímorð, eins og sjá má í dæmunum um mismunandi farartæki sem kallast „car“ og mismunandi orð fyrir bíl. Svo leyfir hann sér einnig smá hrekki eins og þegar hann merkir ekki með gæsalöppum samsetninguna „sjálfan mig að eta“ í brag þar sem hann merkir önnur frávik frá íslenskri orðnotkun samviskusamlega, þannig að persónulýsingin sem Sámur dregur upp með raupi sínu um að verða ríkur með því að borða snapaðan eða stolinn úrgang verður enn skelfilegri fyrir bragðið, því allt virðist bera að sama brunni.

3. Margfaldir merkingaraukar

Káinn (1920, 134) segir í kvæðinu „Feðratungan“ að þótt ísliskan flytji ljóð og tjái íslensk náttúruhljóð, þá „er enskan eitthvað mýkri, / með unaðshlýrri blæ / því íslenskt mál á ekki / neitt orð, sem merkir „pie“.“ Og víðar kemur „pie“ fyrir, alltaf óbreytt upp á ensku, eins og í „Borðsálmi Lily litlu“: „Mig vantar „pie“ og „pudding“ / og pipar, salt og smér ...“ (Káinn 1920, 44). Káinn sýnir fram á að málblöndun leysir í snarhasti þann vanda sem kemur upp þegar mál og menning eru ekki samstiga. Ýmis kvæða Káins sýna leynt og ljóst viðleitni hans til að túlka hugtök og reynslu sem honum finnst ekki hafa fundið sér stað í íslensku máli – millifæra hughrif jafnt sem merkingu. En oft deila ljóðin hans einfaldlega með okkur innsýn hans í bráðsniðuga dynti tungumálsins – ekki síst þegar hann setur enskt og íslenskt hljóðkerfi eða málfar í samspil og myndar óvænta merkingarauka. En til þess að það skili sér til fullnustu verður maður stundum að vera vel vakandi og þekkja vel til beggja mál- og menningarheima.

Sum kvæða Káins eru í raun túlkun eða myndlýsing á yfirskrift kvæðisins. Titillinn á ljóðinu „Melankóliska“ er tókuorð, fengið að láni úr Norðurlandamáli en ekki úr ensku. *Íslensk orðsifjabók* (1989) segir orðið vera komið úr dönsku á 16. öld,¹² enda telur Richard Beck svo sjálfsagt að allir íslenskir lesendur skilji þetta orð að hann veitir enga orðskýringu.

12 Þar segir: „melankól(í)skur I. (16. öld) 'þunglyndur; skrytinn í hátterni'. To. úr d. *melankol(i)sk.* Leitt af gr. *melankolía* 'þunglyndi' af gr. *mélas* 'svartur' og *kebólos, kebolé* 'gall', tengt kenningu Hippókratesar um að svart gall ylli þunglyndi.“ Sjá málið.is, vef Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Gleði sunna glæst er byrgð, –
geislar fáir skína. –
Margt í dapri dauðakyrrið
dreymir sálu mína.

(1920, 13)

Þýðingin „angurværð“ getur varla hentað fyrir sál sem dreymir í „dapri dauðakyrrið“ og hugsanlega ekki heldur öllu nútímalegra orðið „þunglyndi“, heldur er þetta sálarástand meira í ætt við ljóðið eftir Edgar Allan Poe um hrafinn sem varpaði dökkum eilífðarskugga á sál syrgjandi ljóðmælandans. Vísa Káins er eins og íslensk þýðing eða túlkun á hans skilningi á því sálarástandi sem orðið lýsir. Sama viðleitni til túlkunar á hugtaki eða verund, en allt annars eðlis, kemur fram í öðrum vísum. Ljóð sem Káinn kallar „Minding my own business“ lýsir einnig áhugaleysi á umheiminum utan við innra sjálfið, en það er fremur skeytingarleysi þess sem hefur í nógu að snúast og gefur sér ekki tíma til að velta sér upp úr sárindum eða ama sem „orð [og] gerðir hinna“ gætu valdið:

Hérna' í fjandans heiminum
hefi' eg mörgu að sinna;
læt mig varða ekkert um
orð né gerðir hinna.

(1920, 13)

Það er varla hægt að betrumbæta þessa túlkun á orðtaki sem á sér ekki augljósa hliðstæðu á íslensku.

Kvæði sem nefnist „Í Hensel“ túlkar aftur á móti heldur hressilegra ástand: orðtakið um að „mála bæinn rauðan“ sem er bein þýðing á „paint the town red“ eða að gera sér mjög ærlegan dagamun. Merkingin er því vel þekkt og auðskilin á íslensku en Káinn setur hana í nýtt og mjög bókstaflegt samhengi:

Drekka og „fight“-a frískar geð,
fram í opinn dauðann.
Blóði gæti eg manna með
málað bæinn rauðan.

(1945, 79)

Í þessari vísu er það grallarinn Káinn sem bregður nýju ljósi á þekktu hugmynd. Hann hafði ekki orð á sér sem slagsmálhundur á fullorðinsárum, þótt hann segði í vísunni „Lengi muna börnin“ að „drekka og fljúgast á“ væri það helsta sem hann hefði lært á Íslandi og „minnkun ekki þótti þá“ (Beck 1945, 91). Káinn var sagður hafa haft tilhneigingu til þess að vera alla jafna heldur þumbaralegur eða orðfár, vilja helst „mind his own business“ en verða aftur á móti skrafhreifinn og hrókur alls fagnaðar með víni (Jón Hjaltason 2020, 150–151, 260). Hér er hann þó að yrkja í orðastað þeirra sem fóru gagnert á samkomur og í miðbæinn hérlendis sem erlendis til þess að slást þar til blóð flæddi um völlinn og enginn var uppistandandi. Orðalagið „fram í opinn dauðann“ gefur til kynna að höfundur samsami sig ekki við ljóðmælandann, enda er töluverð þversögn eða ólíkindi í því sem „frískar geð“ svo kröftuglega að það leiði menn „allt fram í opinn dauðann“. Reyndar má líka ráða af orðalaginu um það sem hann lærði á Íslandi að ekki hafi „þá“ þótt minnkun af því, þó að „nú“ séu viðhorfin breytt.

Vísa Káins „War-harðindi“ er kveðin í andsvari við „Vorharðindi“ Stephans G. Stephanssonar (Andvökur 1954, 374), en vísan er jafnframt með smellið samspil á milli íslensku og ensku. Stephan orti sitt kvæði árið 1910 þegar honum fannst sjálfstæðisbarátta Íslendinga ekki nógu hraðfara og afgerandi, og spurði hvort ekki færi að vora: „Hvort réttist eigi söngvíst sumarljóðið / úr sultarkeng ins vetrarlanga húms?“ Áeggjan Stephans um það hvort Íslendingar fari ekki að kasta af sér þrælsfjötrum Danaveldis svarar Káinn í fyrri heimstyrjöldinni og segir:

Ekkert „war“ þar er né var,
ei mun vora í skyndi.
En bræður vora „bursta“ þar,
bölvuð „war“-harðindi.

(1945, 130, mínar áherslur)

Í fyrri heimstyrjöldinni minnkaði þjóðarframléiðsla Íslendinga allverulega og vöruflutningar til landsins urðu svo torveldir að sífellt varf meira að. „Snemma árs 1917 sáu yfirvöld í Reykjavík sig knúin til að skammta olíu, kol, sykur, kornmat og fleiri vörur. ... Um

tíma var óttast að fólk hér á landi kynni að svelta vegna matarskorts“ (Gunnar Bjarnason 2018). Þetta voru því „war-hardindin“ sem voru að „bursta“ þjóðina sem ekki átti í neinu stríði, en Richard Beck (1945, 130) skýrir að orðið „bursta“ þýði að „gera gjaldþrota, öreiga“. En inn í þessar samúðarkveðjur Káins fléttast örlítill stríðni varðandi tiltekna framburðarerfiðleika Íslendinga. Fyrst og fremst reynir á *w*-hljóðið í ensku, þannig að „war“ gat hljómað eins og „vor“ í íslenskum framburði, en svo gat „Ekkert war“ líka verið borið fram sem „Ekkert var“ hjá þeim sem minnst gátu lagt sig eftir ensku talmáli og fylgdu ritun í framburði, en þá er merking fyrstu línunnar líka um leið orðin svolítið önnur, eða ekkert „skjól, vörn“. Eignarfornafnið „vora“ og sögnin að „vora“ bætast svo í innrímið í þessari frábæru, margræðu, hringhentu „hljóðkviðu“.

Það er einnig hugkvæmni Káins og samleikur hans á íslenskum og enskum framburði sem gerir kvæðið um dr. Ágúst H. Bjarnason alveg kostulegt. Ágúst var fyrsti prófessorinn með doktorsgráðu við Háskóla Íslands, í heimspeki og sálfræði, og var rektor árin 1918–1928, en eins og Böðvar Guðmundsson (2017, 160) skýrir þá var hann „ætið kallaður Ágúst H.“ og „það nýtti Káinn sér“.

Nú heilsa eg heimspeking frægum
og hneigi mig. – Sæll vert þú –
heiðraði herra Ágúst.

H. – „do you do?“

Við þráðum hér syðra að sjá þig
og setjast hjá þér í „bíl“
og hlusta á þig, herra Ágúst.

H. – „do you feel?“

Það er svo hressandi, heilnæmt,
og heimskuna dæmir í bann,
að hlusta á þig, herra Ágúst.

H. – lærðan mann.

Þeir sem að þekkja þig vita
að þegar komið er haust
heldur þú heimleiðis, Ágúst
H. – vaðalaust.

(1945, 176)

Það er erfitt að gera upp á milli þess hvor er hnyttnari, leikurinn með kurteisiskveðjurnar á ensku eða sá með íslensku orðin, sem hvorir tveggja spretta óvænt út úr nafninu „Ágúst H.“ við lestur. Snilldin skýrir sig sjálf – en þó má bæta við athugasemdum Böðvars Guðmundssonar (2017, 159) um „fundvísi“ Káins á „kímilega málnotkun. Það eru ekki mörg skáld sem hafa ef svo má segja togað í tunguna eins og hann, séð það spaugilega í almæltu máli ...“.

Til skilnings vísunni „Brennan“ þarf lesandinn aftur á móti svólítið menningarsögulegt innsæi, auk enskukunnáttunnar, en í henni kallast á margræð merking. Þar segir frá því þegar Káinn varpaði gamalli og slitinni biblíu á eld:

Nú legg ég hönd á helga bók
og henni í eldinn fleygi.
Drottinn gaf og drottinn tók;
en djöfullinn segir, „holy smoke“
ég hljóður hugsa og þegi.

(1945, 116)

Í amerísku samhengi vekur fyrsta línan ein og sér þá væntingu með orðalaginu að nú eigi að fara að sverja eið í vitnastúku með því að leggja hönd á biblíuna, eins og tíðkast vestanhafs, og því er framhald setningarinnar í næstu línu mjög óvænt, að helgu bókinni skuli vera fleygt á eld. Setningin „Drottinn gaf og drottinn tók“ er bein tilvitnun í fyrsta kafla Jobsbókar og lýkur með orðunum „lofað veri nafn Drottins“. Og nafn Drottins má að sjálfsögðu ekki leggja við hégóma samkvæmt þriðja boðorðinu af tíu, sem segir að annars megi vænta hegningar Drottins. Þess vegna urðu til ýmsar kyndugar samsetningar eins „holy smoke“ sem kom í stað orðanna „Holy Spirit“ eða „heilagur andi“ (Quinion 2000).

Sagan af Job, jafnt sem aðrar sögur biblíunnar, var hluti af dagleg-

um orðaforða og myndmáli fólks sem hafði alist upp við biblíulestur og biblíulíkingar, og að trúarlegir húslestrar og kirkjusókn væru helstu skemmtanirnar. Sagan greinir frá því þegar Satan sviptir Job öllum sínum auðæfum og öllum sínum ellefu börnum í einni svipan, því hann vill sanna fyrir Drottni að þá muni trúfesta Jobs breyta, en guð hafði veitt Satani fullt frelsi til að beita öllum ráðum til að knýja Job til örvæntingar. En Job stenst prófraunina með fleygri þolgæði sinni og staðfastri guðstrú þrátt fyrir allan missi. Káni virðist verða hugsað til ædrulausra orða Jobs þegar hann fleygir biblíunni á eldinn: „Drottinn gaf og drottinn tók.“ Þau eru fastur hluti af kveðjuorðum við jarðarfarið íslensku þjóðkirkjunnar, áminning um ædruleysi gagnvart dauðanum. Eins og í Jobsbók þarf djöfullinn að leggja eitt-hvað til málanna þegar hann mætir á biblíubálför Káins, og segir: „holy smoke!“ Eins og Richard Beck (1945, 116) skýrir þá telst þetta vera blótsyrði í Norður-Ameríku. Samkvæmt orðabókum varð „holy smoke“ þó ekki að blótsyrði á ensku fyrr en undir lok nítjándu aldar; fram að því vísaði það alfarið í heilagan reykingu af brennufórnum sem færðar voru Drottni (Quinion 2000). Vísun í „swearing“ í merkingunni að sverja eið, í fyrstu línu, kallast á við vísun í blótförn í annarri línu og blótsyrði í þeirri fjórðu.

Káinn nær sem sagt að draga upp margræðar og misvísandi myndir af einum og sama atburðinum sem andstæðum en þó tryggilega tengdum athöfnum. Annars vegar er biblíubruninn brennuförn á guðsorði til guðs. En brennuförnir voru svo aftur á móti nefndar „blót“ í okkar menningu til forna og þegar Satan segir „holy smoke“ er hann einmitt að blóta. Þetta er því hugmyndafræðilega, málfarslega, og menningarlega flókin staða og því eðlilegt að Káinn verði hugsí og þegi.

Næmur skilningur og næmt eyra fyrir máli og málsniði er ein-kennandi fyrir skáldskap Káins, sem sýnir sérstakan hæfileika til að opna nýjar og óvæntar tengingar á milli íslensku og annarra mála í örfáum línum. Hann leitast við að koma hugmyndum og hugtökum í orð og auðsætt er að það skiptir hann minna máli til hvaða tungumáls hann grípur en það að orðið eða orðin séu rétt – skili réttir hugmynd eða tilfinningu.

En hugmynda-, mál- og hljóðbrellur Káins þegar hann leikur sér í bilinu, og í tengingunum, á milli mála eru þó það sem mest kætir.

War-hardindin sameina alla þessa þætti listilega og sömuleiðis kvæðið um Ágúst H. Vald Káins á málsniði kemur einnig alveg snilldarlega fram í kurteisísavörpunum. Það var sérvesturíslenskt á fyrri hluta tuttugustu aldar að þúa gest sem hefði átt að vera þéradur samkvæmt íslenskum siðareglum, því hér voru þéringar „algengar fram undir lok sjöunda áratugar síðustu aldar“ (Guðrún Kvaran 2017). Virðingu og kurteisi skortir þó aldeilis ekki – né heldur þakkaraskap og hugvit. Vald Káins á orðræðu tengdri biblíunni, hvort heldur er í samhengi við enska eða íslenska menningu og málhefðir, er svo grunnurinn að marghljómi hugmynda í „Brennunni“.

Niðurlag

Allir sem fara orðum um skáldskap Káins eru sammála um snilld hans í að vekja kátínu með því að bregða óvænt frá málfarslegum og hugmyndafræðilegum væntingum og vana. Afstaða hans til vesturíslenskunnar og tökuorða á ensku jafnt sem öðrum tungumálum víkur sömuleiðis frá því sjónarhorni sem viðtekið var og er. Hann opinberar leikinn sem víða örlar á í vesturíslensku og magnar hann margvíslega upp með því að kalla fram mismunandi merkingarauka og margfalda möguleika á rími. Hann sýnir að það er ekki vankantur heldur forréttindi að geta valið úr hugmyndum, hugtökum og orðum – ekki aðeins á íslensku heldur líka á ensku. Auk þess slæðast stöku dönsk tökuorð með til að ná réttum blæbrigðum í máli og merkingu, eða til að minna á að það sé engin nýlunda að íslenska sæki sér orð við hæfi úr öðrum tungumálum.

Það er auðvelt að samsinna Sigurði Nordal (1936, 351) þegar hann klykkir út með því að það sé „erfitt að hugsa sér, að Íslendingar hætti að hafa gaman af beztu stökum K. N. meðan tungan helzt nokkurn veginn óbrjáluð“. Það sem breytist með tímanum er án efa skoðanir og smekkur á því hvaða stökur Káins séu bestar. Kvennafar, drykkja og trú eru alls ekki þau yrkisefni sem okkar nútími myndi endilega setja efst á blað en í staðinn eru mörg kvæði sem ekki gátu notið sín vegna enskunotkunar orðin aðgengileg. Hugvitssemin, krafturinn, málfærnin, leikgleiðin og skyndilegir viðsnúningar í röksemdafærslu Káins eru líkleg til að tala áfram til okkar Íslendinga.

HEIMILDIR

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. „bíll“. *Íslensk orðsifjabók*. Sótt 6. September 2022 af malid.is, <https://malid.is/leit/b%C3%ADll>.
- Richard Beck. 1945. „Kristján N. Júlíus (K. N.)“. *Kviðlingar og kvæði*, ritstjórn, innangangur og skýringar Richard Beck. Reykjavík: Bókfellisútgáfan. XI–XXII.
- Birna Arnbjörnsdóttir. 2006. *North American Icelandic: The Life of a Language*. Winnipeg: University of Manitoba Press.
- B. L. Baldwinson. 1913. „Fjalla-Eyvindur. Ljótur og siðspillandi leikur“. *Heimskringla* 27. Febrúar, bls. 4.
- Böðvar Guðmundsson, ritstjóri 2002. *Bréf Vestur-Íslendinga II*. Reykjavík: Mál og menning.
- Böðvar Guðmundsson. 2017. „Minn Káinn“. *Són* 15: 145–161.
- Crystal, David. 1998. *Language Play*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Daisy Neijmann. 1997. *The Icelandic Voice in Canadian Letters*. Ottawa: Carleton University Press.
- Eburne, Jonathan P. og Andrew Epstein. 2014. „Introduction: Poetry Games“. *Comparative Literature Studies* 51 (1): 1–17.
- „Eimreiðin 3. hefti 1919“ [auglýsing]. *Lögretta* 39: 2.
- Einar Sæmundsson. 1893. *Þjóðviljinn ungi* 16. janúar, bls. 27.
- Einar Sæmundsson. 1887. „Raddir almennings“. *Heimskringla* 1. desember, bls. 3.
- Farlex Dictionary of Idioms*. 2015. „Beat all to pieces“. Sótt 15. apríl 2022 af <https://idioms.thefreedictionary.com/beat+all+to+pieces>.
- Furstenau, Sunna. 2014. „K. N. Júlíus“. *The Icelandic Connection* 66 (3): 133–137.
- Gísli Sigurðsson. 2017. „Íslenska í Vesturheimi“. *Málsgreinar*. Sótt 17. apríl af <http://ait.arnastofnun.is/grein.php?id=705#>
- Guðmundur Finnbogason. 1930. „Inngangur. 1. Um ljóðin og leikritin“. Í *Vestan um haf*, ritstýrt af Einari H. Kvaran og Guðmundi Finnbogasyni, XXVIII–XXXVIII. Reykjavík: Bókadeild Menningarsjóðs.
- Guðrún Kvaran. 2017. „Barðist Ólafur Ragnar gegn þéringum? Hvenær hættu Íslendingar að þéra?“ *Vísindavefurinn*, 2. febrúar. Sótt 25. apríl 2022 af <http://visindavefur.is/svar.php?id=73215>.
- Gunnar Þór Bjarnason. 2018. „Hvað er svona merkilegt við árið 1918?“ *Vísindavefurinn*, 13. apríl. Sótt 18. apríl 2022 af <http://visindavefur.is/svar.php?id=75585>.
- Guttormsson, Guttormur J. 1920. „Að leikslökum í Winnipeg“. *Bóndadóttir*. Winnipeg: Hecla Press.
- Haraldur Bessason. 1967. „A Few Specimens of North American-Icelandic“. *Scandinavian Studies* 39 (2): 115–146.
- Íslensk nútímamálsorðabók. (án ártals.) „bévítans“. *Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum*. Sótt 7. september af <https://islenkordabok.arnastofnun.is/ord/5443>.
- Jón Helgason. 1915. „Vestur-íslenzkt alþýðuskáld“. *Iðunn* 2: 177–185.
- Jón Hjaltason. 2020. *Fæddur til að fækka tárur: Káinn: ævi og ljóð*. Akureyri: Völuspá.
- Jón Ólafsson. 1899. „Bókmentir vorar“. *Nýja öldin* 3: 228–250.

- [Káinn] Kristján Níels Júlíus. 1920. *Kviðlingar*, ritstjórn og inngangur W. H. Paulson Winnipeg: Columbia Press.
- [Káinn] Kristján Níels Júlíus. 1945. *Kviðlingar og kvæði*, ritstjórn og skýringar Richard Beck. Reykjavík: Bókfellisútgáfan.
- [Káinn] Kristján Níels Júlíus. 1919. „Æfintýr á gönguför“. *Eimreiðin* 25 (3): 165–166.
- Luk, Jasmine. 2013. „Bilingual language play and local creativity in Hong Kong“. *International Journal of Multilingualism* 10 (3): 236–250.
- Magnús Jónsson. 1916. *Vestan um haf: smávegis um Ameríku og landa vestra*. Reykjavík: Höfundur.
- [Magnús Jónsson] M. J. 1918. „Káinn“. *Eimreiðin* 24 (3–4): 186.
- McCleod, John. 2016. „Horse Race“. *Card Game Rules*. Sótt 16. apríl 2022 af https://www.pagat.com/race/horse_race.html.
- McPherson, Lilian Vilborg. 2001. „Migrant Memory“. *Rediscovering Canadian Difference*. Ritstjóri Gudrun Björk Gudsteins. Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum & NACS, bls. 130–142.
- N. N. 1915. „Vesturíslenska „alþýðuskáldið““. *Íslendingur* 26. nív.
- W. H. Paulson. 1920. „Höfundurinn“. *Kviðlingar*, eftir Káinn, ritstjórn og inngangur W. H. Paulson. Winnipeg: I–III.
- W. H. Paulson. 1920. „Kviðlingarnir“. *Kviðlingar*, eftir Káinn, ritstjórn og inngangur W. H. Paulson. Winnipeg: IV–V.
- Quinion, Michael. (2000). „Holy smoke“. *World Wide Words*. Sótt 4. apr. 2022 af <https://www.worldwidewords.org/qa/qa-hol1.htm>.
- Schole, Gesa. 2018. „Wordplay as a means of post-colonial resistance“. *Cultures and Traditions of Wordplay and Wordplay Research*, ritstýrt af Esme Winter-Froemel og Verena Thaler. Berlin: De Gruyter.
- Sigurður Nordal. 1936. „K. N“. *Dvöl* 4 (11–12): 346–351.
- Sigfús Blöndal. 1920–1924. „melankóliska“, *Íslensk-ðönsk orðabók*, bls. 539. Sótt 7. september 2022 af malid.is, <https://malid.is/leit/melank%C3%B3liska>.
- Stefán Einarsson. 1937. „Nokkur sýnishorn af vestur-íslenzku og rannsóknum um hana“. *Lögberg* 23. desember, bls. 18–19, 22–23.
- Stephan G. Stephansson 1954. *Andvökur* II. bindi, ritstjóri Þorkell Jóhannesson. Reykjavík: Bókaútgáfa menningarsjóðs.
- Viðar Hreinsson. 2017. „Pegasus í fjósinu og kýrrassatrú: var Káinn hagrýðingur eða skáld?“, *Són* 15: 164–178.
- Vilhjálmur Stefánsson. 1903. „English Loan-nouns Used in the Icelandic Colony of North Dakota“. *Dialect Notes* 2: 354–362.

ÚTDRÁTTUR

Enskugleddur Káins

Vestur-Íslendingurinn Kristján Níels Jónsson (1860–1936), eða Káinn, K. N., orti um reynsluheim sinn í Norður-Ameríku, þar sem hann bjó lengstan hluta ævinnar, og á því máli sem honum var tamt, hvort heldur var á alhreinni og kjarngóðri íslensku – eða enskuskotinni. Hann er þekktastur fyrir góðlátlega kímni, leik sinn að íslensku máli og merkingu, og að varpa iðulega nýju og óvæntu ljósi á hversdagslegt líf og störf. Íslenskum lesendum fyrri tíma gat gengið illa – eða ekki – að skilja hjálparlaust ensk og vesturíslensk innskot skáldsins, þannig að leikur hans á milli mála var ekki auðskilinn, og það er varla fyrr en á seinni árum sem hann hefur farið að njóta sín, en það er þessi hlið á leikgleði Káins með mál, merkingu og rím sem hér er athuguð.

Lykilord: Kristján Níels Jónsson Julius, Káinn, *Kviðlingar*, tvítyngdir orðaleikir, leikfræði

ABSTRACT

Bilingual Wordplay in Káinn's Poetry

Icelandic-American poet Kristján Níels Jónsson (1860–1936), whose initials, K. N., turned into the pen name Káinn, lived in North America, and wrote about his immediate reality in the language that he commanded exceptionally well, be it in pure and proper Icelandic, or peppered with English and American-Icelandic borrowings. In Iceland, Káinn's poetry claimed immediate attention when it first came out, his playful use of the Icelandic language often casting a new and unexpected light upon common, everyday life, language, ideas, and actions. Due to poor command of English until the late twentieth century, however, Icelandic readers were in general not able to appreciate Káinn's playful expansion of poetic possibilities by the language contact examined in this article.

Keywords: Kristján Níels Jónsson Julius, Káinn, *Kviðlingar*, bilingual wordplay, *ludic* theory